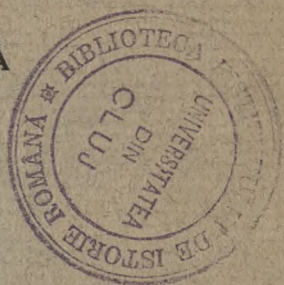

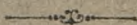
VICTOR MOTOGNA

PROFESOR

157

UNGURAȘUL SUB PETRU RAREȘ

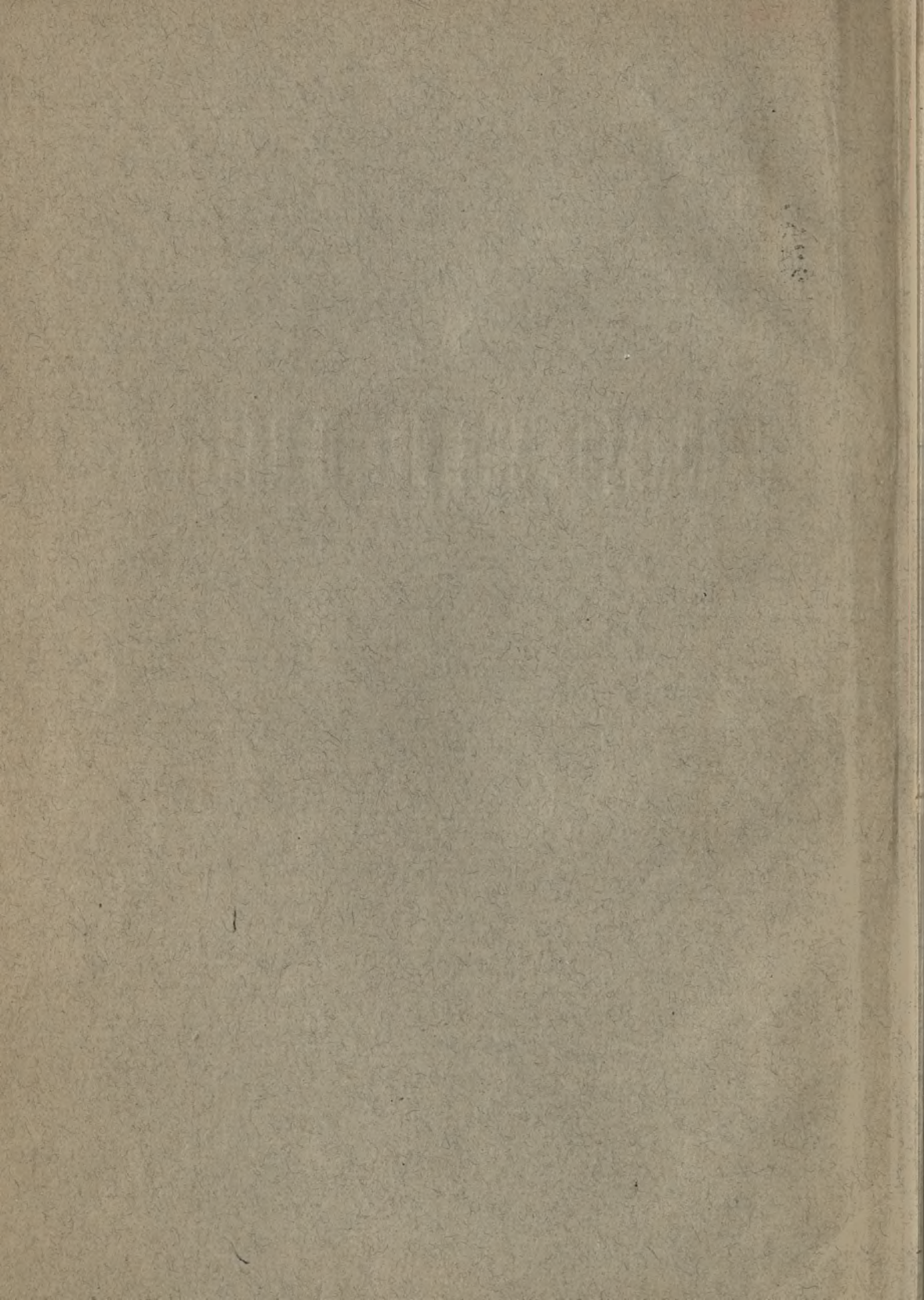

DIN «ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE NAȚIONALĂ» PE 1923

BUCUREȘTI
CARTEA ROMÂNEASCĂ, S. A.

1924

609

UNGURAȘUL SUB PETRU RAREȘ

DE

VICTOR MOTOGNA.

DI N. Iorga a arătat că Petru Rareș, vrednicul fiu al lui Ștefan-cel-Mare, a câștigat cu sabia în Ardeal o situație mai strălucită decât aceea pe care a avut-o mai târziu Mihaiu Viteazul.

„Aminteste pe Craiul Janos, dar la nevoie se și lapadă de dânsul. Pretutindenii vorbește în numele său propriu. Ce cucerește e pentru sine, și în toate regiunile cedate cu diplomă el e stăpân de fapt, nu numai administrator. . . . Putem spune că, pe când acțiunea lui Mihaiu e personală și accidentală, a lui Petru Rareș e urmarea politicii lui Ștefan-cel-Mare, care înaintând creștea. Și putem adăugi că, pe când Mihaiu lucrează, de nevoie, cu mercenari străini, cari îl lăsară să cadă și suferiră ca el să moară așa cum a murit, Petru Rareș duce la biruință și stăpânire numai Româניהa Moldovei“¹⁾.

La această caracterizare nimerită avem de adăogat — ceiace ni se pare de mai puțină importanță — că adevărat la biruințele Domnului moldovean în Ardeal a contribuit în largă măsură și populația românească din Valea Rodnei și din ținutul Ciceului. Petru Rareș a știut mai bine decât Mihaiu Viteazul să câștige țărănimea română din Ardeal. Era întemeiată îngrijorarea diplomatului contimporan, care scria stăpânului său : „Et aliqui Valachi possident bonam regni partem, qui levi de causa, propter linguae societatem illi adhaerent.“²⁾.

În lupta pentru tronul Ungariei, între Ferdinand de Habsburg și Ioan Zápolya, alesul micii nobilimi maghiare, Petru Rareș a

1) N. Iorga, Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria, I, p. 143.

2) Idem, Geschichte des rumänischen Volkes, I, p. 373.

căutat cu privire ageră să ghicească, care din doi va fi învingătorul spre a i-se alătura. Căci răsplată bogată i-se făgăduia de-o parte și de alta.

La începutul anului 1529, Zápolya a izbutit să-și asigure ajutorul lui Soliman, zdrobitorul patriei sale la Mohács. Astfel partidul „național“ maghiar s'a prefăcut în partid turcesc.

Petru Rareș vedea bine că de-acum și el va trebui să ia pe față partea Craiului Janoš. Dar era cu mult mai isteț diplomat, decât s'o facă aceasta numai de dragul ori de frica Sultanului și să renunțe la planul de a-și mări posesiunile în Ardeal, folosindu-se de împrejurările prielnice, ce se îmbiau.

Deși se lățise vestea că Soliman se pregătește să vină cu puteri mari în ajutorul lui Ioan, Rareș se preface că sprijinește încă pe Ferdinand, năvălește în țara Săcuilor, pe care o pustiește în lung și în lat, răsbunând cu o cale și uciderea unor negustori moldoveni.

Bistrițenii, aprigi aderenți ai regelui din neamul lor, nu cunoșteau intențiile Voievodului și de-aceia îl socoteau aliat. Fără teama unui atac dela spate, au trimis bani și oaste Vicevoievodului Alexiu Bethlen, ca să smulgă cetatea Ungurașului din mâna oamenilor lui Zápolya. În contingentul armat al Bistrițenilor erau și Români, arcași din Valea Rodnei¹).

După tratative îndelungate, în Maiu 1529, s'a încheiat la Lipova între Craiul Ioan și Petru Rareș un tratat de alianță. Domnul Moldovei primește, în schimbul ajutorului împotriva lui Ferdinand, pe lângă Ciceu și Cetatea-de-Baltă, moștenirea lui Ștefan-cel-Mare, încă și Bistrița cu cele 23 sate săsești, districtul rodnean cu o numeroasă populație românească și Cetatea Ungurașului.

Luptele purtate de Moldoveni, ajutați de Românii din Valea Rodnei, pentru supunerea Bistriței sunt descrise amănunțit cu toate peripecțiile în articolul citat al Prof. Dr. A. Berger.

Scopul acestor rânduri e de a aduce câteva date nouă privitor la stăpânirea Moldovenilor în cetatea Ungurașului.

*

Acest castel a fost clădit în timpuri, a căror amintire se pierde în negura trecutului. Ridicat pe o înălțime, aflătoare spre sud-est dela Dej, Ungurașul (Bálványosvár) a avut la început menirea să apere minele de sare dela Sasnires și Dej, precum și locul de

¹/ Dr. A. Berger, Das Verhältnis von Bistritz zu dem Moldauer Voivoden Peter Rareș. (Anuarul Liceului ev. din Bistrița, 1911), p. 45.

încărcare al sării: portul Someșului, lângă Dej. Cea mai veche mențiune despre el o aflăm la 1269 ¹⁾.

După mărturia izvoarelor, în veacul XIII și XIV a fost proprietatea Voevozilor Ardealului, iar în veacul XV s'a perândat în mâinile mai multor magnați. La începutul s. XVI îl vedem în posesiunea episcopilor de Oradia-Mare.

În Ianuarie 1529 era în mâinile lui Ferdinand. Nicolae Gerendi episcop al Ardealului și vistiernic regesc, i-a adus fortificațiile în stare de apărare. La 20 Ianuarie provoacă pe Bistrițeni să trimită pe seama pedestreime, care lucra acolo, vin și un bou ²⁾.

Nu peste mult apăru subt zidurile fortăreței o trupă a Craiului Ioan sub conducerea lui Martin Veres Farnos și o asediă, dar fără rezultat.

Atunci păși pe scenă Petru Rareș, ca să dea alt curs evenimentelor. Posesiunile din Ardeal, asigurate prin tratatul dela Lipova, trebuiau să fie luate cu arma dela Ferdinandisti. Contrarii lui cei mai hotărâți erau Bistrițenii, cari își vedeau amenințată autonomia, pe care au păstrat-o în cursul veacurilor cu jertfe mari.

În vara anului 1529, Voevodul nostru a trimis în Ardeal două armate. Una, subt conducerea Vornicului Grozav, a ajuns să câștige, în 22 Iunie, strălucita biruință dela Feldioara. Noi vom urmări operațiile armatei nordice, care pe la Cârlibaba a trecut în Maramureș și de-aici s'a coborât la Lăpuș. Aceasta grăbia spre Ciceu, pe care îl asediau Ferdinandistii conduși de Alexiu Bethlen.

Sasul Wolfgang din Săsarm, martor aproape ocular al evenimentelor, ne spune lucruri foarte interesante în cele două scrisori ale sale trimise Bistrițenilor ³⁾.

La 18 Iunie 1529 scrie acestora (prin Grigore Erdély):

„Vă putem scrie că, venind la noi Anton, nobil din Beclean, ne-a spus că, fiind însuși azi în Reteag, a auzit dela judele și jurații acestui oraș, cele ce urmează :

Iată — ziseră ei — au sosit din Lăpuș doi Români, care ne-au adus vestea că azi dimineață au năvălit Moldovenii în Lăpuș și'n ținutul aceluia și la Negriștești. Pe oamenii noștri, pe Ioan Maan și pe alții, cari erau acolo în Lăpuș, i-au luat prizonieri pe toți.

Lăpușenii, deși n'au văzut mai mulți de 6-8 Moldoveni, s'au

¹⁾ Fejér, Codex Diplomaticus, IV, v. III, p. 358.

²⁾ Docum. original în arhiva orașului Bistrița.

³⁾ Hurmuzaki, XV, pp. 322 și 323.

sculat alăturându-se la aceia și acum grăbesc spre Ciceu, prădând pe cei ce pun mâna“.

În ziua următoare trimite o nouă scrisoare, dând date mai precise despre forțele Moldovenilor. Îi conjură să grăbească, ca să ajungă subț Ciceu înaintea Moldovenilor : „*ne gentes Pertinencie eiusdem Castrî ad eos trahere possent.*“

Această mărturie prețioasă arată că Românii din ținutul Ciceului s'au înrolat cu bucurie subț steagurile biruitoare ale Voevodului, care le aducea scăpare de subț jug străin, gloria și strălucirea unei stăpâniri din neamul lor.

Dar de astă dată oștirea moldoveană era aprinsă și de dorul răsbunării împotriva unui dușman, care călcase în picioare dreptul ginților, săvârșind o crimă josnică. Iată ce ne spune o mărturie contemporană ¹⁾ :

„Au venit din Moldova doi supuși frunțași ai Voevodului Unul dintre ei era pârălabul de Ciceu (aceasta e una dintre cele 2 cetăți din Ardeal, ale Moldoveanului). Aveau de la Doamul lor o însărcinare și scrisori multe (de sigur proclamații), prin cari se vestia sosirea lui în Ardeal.

Prin acestea Voevodul indemnă pe toți să rămână credincioși lui Ioan și Turcilor, căci cei cari vor face altcum, vor fi despoiați de bunuri și de viață. Pe când împrăstiau pretutindeni astfel de scrisori, trimit vorbă D-lui Vicevoevod Alexiu Bethlen și lui Greg. Erdély, rugându-i să vină la un oraș al Voevodului, la o convorbire, căci au să se sfătuească asupra unor chestiuni importante. Ce să mai spun? Se întâlnesc și, când (Bethlen și Erdély) au aflat din gura Valachilor gândul rău al stăpânului lor față de Maiestatea Voastră (Ferdinand), au omorât chiar acolo pe pârălab care e „totdeauna un supus de frunte al Voevodului“.

Oastea moldovenească, condusă de Danciul și Barboschi, a sosit la vreme subț zidurile Ciceului. Se pare că lucrul n'a ajuns la luptă : trupele bistrițene lăsând întăriri în Unguraș, au grăbit spre casă, căci cetatea era amenințată de o oștire a Regelui Ioan.

Aceste evenimente au avut loc între 24 Iun. și 15 Iulie 1529 ²⁾

La 31 Iulie vedem pe Rareș provocând pe Bistrițeni să-i predea Ungurașul. Mândra cetate săsească nici aici nu se putea gândi la o rezistență serioasă. Trebuia să-și adune toate forțele

1) Veress, *Fontes Rerum Transylvanicarum*, IV, p. 192.

2) Hurmuzaki, XV, pp. 324—326.

între zidurile cetății refăcute grabnic în vederea primejdiei ce se apropia.

Astfel la 10 Septembrie, Rareș putea scrie senatului bistrițan că Ungurașul e în mâinile lui :... „et est în potestate domini nostri“. Sunt puține știrile privitoare la Unguraș în timpul celor șapte ani, când pârcălabii moldoveni au poruncit între zidurile lui.

Până acum se cunoștea o scrisoare a lui Mateiu Vistiernicul („seu thesaurarius Graciosissimi Petri Waiwode de Moldova“) datată din Unguraș, la 24 Oct. 1530, în care invită pe Bistrițeni să trimită pe seama Domnului său la Rodna 30 care cu pâne și vin.

În arhiva orașului Dej (No. 119) aflu un document original inedit, datat din 25 Ianuarie 1530, în care se amintește ca pârcălab al Ungurașului „Rohath“.

Documentul are conținutul următor :

„Stephanus Bathory de Somlyó, locumtenens Regie Maiestatis regni Transsylvanici. Egregio Rohath, castellano Castri Balvanyos, salutem et favorem.

Gravem querellam circumspecti, Petri Kolosvary jobagionis, Majestatis Regie domini nostri clementissimi accepimus non sine displicentia, qualiter vos preter omnem viam juris certos equos equatiales eiusdem ab eodem violenter rapi fecissetis potentie via mediante in prejudicium et dampnum eiusdem exponentis manifestum. Cum tamen nos sicuti ceteros regnicolas per eundem statum Transsylvanicum, ita et prefatum jobagionem Majestatis Regie in suis justis juribus per vos et alios quoslibet opprimi permitti nolentes, requirimus igitur vos et nichilominus vobis regia in persona firmiter committimus, quatenus agnitis presentibus nostris literis res annotati jobagionis Majestatis Regie plenarie absque ullo defectu eidem reddere et restitui facere habetis et teneamini. Nam alioquin eundem exponentem liberum permittimus ut locis rerum suarum per vos ereptarum liberam habeat arestandi (arestare?) facultatem. Secus non facturi. Presentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum in civitate Kolosvariensi in festo conversionis Beati Pauli Ap. li. Anno domini millesimo quingentesimo tricesimo.“

(Pecetea în ceară roșie cu inițialele : S. B.)

Pârcălabul Rohat face de sigur parte din neamul Rohateștilor, al căror strămoș, Toader Rohatu, cumpără în 1482, satul Cuhnești numit mai târziu Rohotești ¹⁾.

1) I. Bogdan, Documentele lui Ștefan-cel-Mare. I, p. 267.

Satul Rohații e pomenit și în documentul Vasluiului din 15 Oct. 1491¹⁾.

Familia e bine cunoscută, și în veacul XVII²⁾.

Cetatea Ungurașului avea, ca și Ciceul, un dominiu întins, constător în cea mai mare parte din sate românești.

Cunoaștem numărul și numele acelor sate, cari îi aparțineau la sfârșitul veacului al XV. Erau următoarele³⁾:

Satul Unguraș, Mintiul Gherlei, Sasniș, Gherla, Benediug, Fișez, Ciaba, Boda(?) Top, Batin, Cutca, Oșorheiu, Nictula, Vița, Sânmărtin, Chirales, Sânjacob, Sâmbou, Chîntelnic, Arcalia, Șomfalău, Sărețel, Câmărașul, Petrihaza, Salatiu, Țentea, Bozcut, Bozieș, Măhal, Sântioana, Ruși, Arpașteu, Sâmbotelic și Chețiu.

După asediul îndelungat, dar fără rezultat al Bistriții, Petru Rareș a încheiat pace cu cetatea în Iulie 1530. Bistrița a recunoscut supremația Voievodului și s'a obligat să-i plătească tribut anual. În schimb și-a păstrat autonomia.

Petru Rareș era acum în culmea puterii, dar nu peste mult a început coborișul.

Răsboiul nesocotit cu Polonia pentru Pocuția a dus la înfrângerea dela Obertyn.

Față cu pretențiile tot mai exagerate ale Turcilor privitor la mărirea birului, Rareș a început să caute scăpare în apropierea către politica creștină reprezentată prin Ferdinand Habsburgul. Ca să-și dovedească alipirea față de cauza creștină, în 1534 a ajutat la uciderea lui Gritti și prin aceasta a devenit pe față dușman al puternicului Soliman.

Atunci în sfârșit a fost silit să-și dea planurile pe față. A încheiat alianță cu Ferdinand, care în 10 Martie 1535 i-a confirmat prin o diplomă stăpânirea asupra Cluceului, Cetății de Baltă, Bistriții și Ungurașului.

Dar abia a trecut anul și aceasta i-a fost smulsă de fostul său aliat.

La începutul anului 1536 au început să se arate roadele politice celei nouă. Situația externă a Moldovei era acum foarte rea.

Ferdinand nu-și putea apăra în Ardeal posesiunile proprii, ne cum să poată trimite ajutor lui Rareș, când a sosit primejdia.

1) I. Bogdan, o. c., p. 178.

2) Iorga, Studii și Documente, VI, pp. 143-144 (citat la I. Bogdan).

3) Szolnok-Doboka vármegye monographiája, II, p. 111.

Regele Ioan, crezându-se deslegat de orice obligament față de binefăcătorul său de odinioară, ocupă Ungurașul.

Izvoarele cunoscute ne spun că cetatea a fost cuprinsă : „arte et dolo.“ O știre păstrată în protocolul Comitatului Solnocul interior ne dă și unele amănunte ¹⁾).

„În Dumineca Letare a anului 1537, Barnabas Nagy din Sântioana și Ladislau Dul din Dobric predau lui Ștefan Mailat, Voevodul Ardealului, cetatea Ungurașului, în care au pătruns abia cu un an mai înainte, pentru păstrarea patriei, cu prețul unor primejdii mari. Și fiindcă ei n'au putut-o elibera definitiv din mâinile Românilor, decât cu multe daruri și amenințări și așa o țin și acum în mâinile lor, de-aceia o predau lui Mailat pe lângă restituirea cheltuielilor avute, în suma de 6000 fl.“

Peste doi ani Petru Rareș și-a pierdut tronul. E cunoscută soarta tragică și plină de peripeții a viteazului Domn dela detronare (1538) până la recâștigarea domniei (1541).

Într'a două domnie a încercat din rășputeri să-și recâștige posesiunile din Ardeal. Dar Ciceul în 1544 — după cum se știe — a fost dărâmat din porunca reginei Izabela, iar lui Rareș i-s'a dat numai ținutul²⁾.

Ce s'a întâmplat cu Ungurașul?

În documentele timpului ne întâlnim de mai multe ori cu două numiri : Bálványos și Uj Bálványos, ceia ce a dat naștere la confuzie, căci s'a crezut că în ambele cazuri e vorba de Unguraș. Dl Iorga ne-a pus pe calea cea adevărată, când se întreabă într'un loc că oare Uj Bálványos nu cumva e Gherla³⁾.

Răspunsul e afirmativ, după cum vom dovedi mai la vale.

În anul 1540 Martinuzzi a terminat clădirea cetății Gherla, care s'a numit „Nova arx de Balvanyos“, adică Ungurașul nou... față de Ungurașul vechiu : simplu Balvanyos.

Așertiunea noastră se întemeiază pe următoarele dovezi :

Într'un act din 12 Februrie 1541 cetim : „prefectos castrorum Balvanyos utriusque“ și „utraque Balvanyos⁴⁾“.

Paul Bank, pomenit de câteva ori în evenimentele din Ardeal,

¹⁾ Ibidem, II, p. 108.

²⁾ N. Iorga Doc. Bistriții, I, p. XLI. Vezi și „Székely Kronika“ în Történelmi Tár, 1880, p. 638.

³⁾ N. Iorga, Doc. Bistriții, I, nota 139.

⁴⁾ Erdély országyűlési emlékek, I, pp. 64-65

în cea de a doua domnie a lui Petru Rareș, a fost castelan de Gherla, nu de Unguraș.

Intr'un document din 14 Iunie 1541 se zice; „Egregio Paulo Bank provisorii et castellano Nove arcis de Balvanyos“¹⁾ dar, ace-luiași i-se zice într' un act datat cu șase zile mai înainte: Paulo Bank castellano similiter de Wywár²⁾.

Aceste date ne arată că castelul ridicat de Călugărul Gheorghe Martinuzzi lângă străvechia așezare românească a Gherlei (unde se văd și urmele unui castru roman), s'a numit la început Balvanyos-ujvár ori numai simplu = Ujvár, adică „Cetatea nouă“. Mai târziu i s'a pus alt atribut, formându-se numirea actuală; Szamosujvár = Cetate nouă de lângă Someș. Românii ca și pentru Unguraș au păstrat numirea, rămasă din timpuri imemoriale de: *Gherla*.

Ungurașul și-a pierdut importanța în momentul, când s'a ridicat castelul cel nou lângă Gherla. Nu este exclus că Martinuzzi a început să-l dărâme folosind materialul la clădirea „noului Unguraș“.

În anul 1553 dominiul Ungurașului, cu toate satele aparținătoare, a fost anectat la cetatea Gherla³⁾.

Satul care se află spre vest dela colina pe care se ridică mândra cetate de odinioară a lui Petru Rareș, e numit până azi de cătră Români; „Unguraș“, iar decătrec Maghiari; „*Bálványos várálja*“.

1) Történeti lapok, II, p. 1252

2) Erdélyi orsz. emlékek, I, p. 68.

3) Szolnok—Doboka vm. monográphiája, II, p. 109, nota 4.

